

EVOLUTION, ANTROPOLOGISK PSYKOLOGI OG KULTURPSYKOLOGI

Boje Katzenelson

Menneskets psyke består af en forbindelse mellem (1) naturen, (2) den menneskelige organisme og (3) kulturen. Naturen er den første verden, den menneskelige organisme og psyke er den anden verden, kulturen er den tredje verden. Kultur er den tredje verdens formspekt eller den måde, hvorpå den tredje verden udfolder sig til given tid og sted. Den fylogenetiske korrespondens mellem den første og den anden verden kaldes biopsyke. Den sociogenetiske korrespondens mellem den anden og den tredje verden kaldes kulturpsyke. Biopsyken og kulturpsyken udvikles som en enhed fra to-fire millioner år tilbage. For måske ca. 40.000 år siden skiltes deres veje, og kun kulturpsyken er herefter udviklingsdygtig som variabel biopsykisk udfoldelse. Kulturpsykologien undersøger, hvorledes den anden verden synkront er påvirket af og bærer den tredje verden. Den antropologiske psykologi udforsker desuden den diakrone vekselvirkning mellem den første, den anden og den tredje verden, herunder den anden verdens skabelse af den tredje samt psykens artsbestemmelse. Der gives en kort oversigt over den psykologiske antropologis hovedretninger.

Psyken kan hverken beskrives eller forstås i sig selv. Den findes endda ikke i sig selv. Psyken eksisterer kun som en biologisk organismes forbindelser eller forhold eller relationer til noget andet end sig selv. Dette andet er naturen og for menneskets vedkommende tillige kulturen. Det får stå som en påstand, ribbet for argumentation.

De tre verdener

Inspireret af Popper (1972) forstås naturen, psyken og kulturen her som tre forskellige »verdener« eller værensområder. Det betyder, at egenskaber og begivenheder inden for hver af de tre verdener har kvalitativt forskellige måder at være til på.

Den første verden. Oprindeligt fandtes kun fysisk-kemisk eller uorganisk naturstof. Det er ca. fem milliarder år gammelt på dette mikroskopiske sted i universet, hvor en håndfuld grundstoffer fortættede sig til det, vi kalder jorden. Det er den første verdens geologiske, geografiske, klimatologiske osv. naturstof.

Den anden verden. Heraf opstod siden livet eller det organiske naturstof, vel for to-tre milliarder år siden. Det er den tidlige anden verden.

På et tidspunkt i nogle biologiske organismers evolution kan disse med rimelighed tilskrives en psyke. Det sker umådeligt længe, før mennesket blev til som art. Psyken opstår som en udveksling mellem den første verdens uorganiske og den tidlige anden verdens organiske eller levende stof. Psyken tilhører nu den anden verden, hvis organiske naturstof er dens bro til den første verdens uorganiske naturstof. Denne bro delagtiggør den anden verden i den første, skønt den samtidig er en selvstændig verden.

Den tredie verden. Endnu langt senere kom for menneskeartens vedkommende kulturens verden til som del af den hele verden (skønt forløbere optræder hos dyrene). Kulturen opstod som en udveksling mellem den første verden og den anden verden. Kulturen består stadig som denne udveksling, men er ikke desto mindre noget helt for sig. Kulturens verden er en selvstændig tredie verden, autonom over for den anden verdens individuelle psyker. Den eksisterer både før og efter individerne, og disse må tilegne sig den tredie verden for at kunne eksistere.

Den første, den anden og den tredie verden. Herefter består den menneskelige psyke af den anden verdens forbindelser til både naturen eller den første verden og til kulturen eller den tredie verden.

Kultur

Da temaet er kulturpsykologi, er det psykens forhold til den tredie verden eller kulturen, som her er af interesse. Det forudsætter et i det mindste beskedent svar på spørgsmålet om, hvad kultur er. Det er ganske vist ikke psykologiens opgave at definere kulturbegrebet, men jeg er nødt til at vove mig lidt ind på kulturvidenskabernes gebet.

Begrebet kultur anvendes i umådeligt mange sammenhænge og betydninger. Ordet er af latinsk oprindelse: *cultura* af verbet *colore*, som betyder at dyrke. Mest direkte betyder det vist at dyrke planter og sørge for deres vækst. Men efterhånden kom det i sin bredeste forstand til at betyde »... alt det, der er Genstand for Pleje, Udvikling eller Uddannelse ud over, hvad Naturen selv kan udvirke«, som det hedder i Salmonsen. Det er denne videste forstand af ordet, jeg tilslutter mig. Kultur er slet og ret menneskets egne både materielle og åndelige frembringelser.

I denne forstand er begrebet kultur overordnet fx. begrebet samfund. Men i daglig tale bruger vi også kultur næsten synonymt med samfund eller folkeslags organiserede subsistensform. Vi taler her om stenalderkultur, landbrugskulturer, industrikulturer. Som måske kan være højere eller lavere end hinanden, mere eller mindre plejede, udviklede eller uddannede.

Hvilket atter kan hænge sammen med forskelle i teknologikultur, slægtskabskultur, retskultur. Eller måske taler vi blot om den græske kontra den romerske kultur. Som begge i øvrigt kan kaldes kulturfolk bare derved, at de besidder et skriftsprog. Det kan man ikke sige om en bakteriekultur. Den har heller ingen kultus, som grækerne og romerne havde det, ingen riter, myter og tilværelsestolkninger. Vi anvender tillige ordet mentalitetsgeografisk som fx. bykultur over for landbokultur. Eller vi dividerer ordet i subkulturelle regioner langs et virvar af dimensioner: Indvandrer kulturer, ungdomskulturer, politiske kulturer, organisationskulturer osv. Hver af dem kan måske have en kulturel identitet, ligesom hele folkeslag kan have det, eller på sæt og vis lide under en mangel på samme. Vi har klassekulturer, kønskulturer, generationskulturer, professionskulturer, rockerkulturer, yuppiekulturer. Tidligere taltes om finkultur, som var atter noget helt femte og genstand for kontroverser.

Jeg kunne blive ved. Hvoraf det fremgår, at kulturbegrebet kan være rodet, når begrebet anvendes enten i dagligsproget eller inden for en række forskellige videnskaber. Det går ikke. Derfor vil jeg forsøge en vis afklaring ved at lægge mig op ad etnografiens og socialantropologiens begrebsbrug.

Disse videnskabers forskellige retninger strides formentlig om definitionen på kultur. De har i hvert fald mange versioner. Dem er det ikke min opgave at gennemgå, men lad mig dog anføre et par eksempler, der indeholder de kernebegreber, jeg har brug for. Ved kultur forstår Klausen den »verdensopfattelse og de værdier, moralnormer og faktisk adfærd - samt de materielle og immaterielle frembringelser heraf - som mennesker overtager fra den foregående generation, og som de - eventuelt i ændret form - søger at bringe videre til næste generation« (1970:10).

Her anvendes ordet »frembringelse« i den nævnte tilsyneladende videst mulige betydning. Tylor, som er blevet kaldt den moderne antropologis fader, har dette forslag allerede i 1871: »I sin videste etnografiske betydning er kultur eller civilisation den komplekse helhed, som inkluderer viden, tro, moral, lov, skik og enhver anden evne og vane erhvervet af mennesket som et medlem af samfundet« (Jahoda 1982: 13).

Denne definition nævner udtrykkelig skik og vane, og det er da også almindeligt for i hvert fald socialantropologien at knytte kulturbegrebet tæt til dagligdagens almindelige og oftest upåagtede virksomhed og virksomhedsresultater. Kultur er da slet og ret vaner, som en dansk kulturhistoriker så bramfrit har sagt. Indholdsmæssigt forstået er det dog for snævert. Kultur er meget mere end vaner. Men formmæssigt forstået er det korrekt.

Jeg opfatter derfor ikke kultur som identisk med det eller det bestemte element af den tredje verden frem for det eller det andet element. Ej heller betragter jeg nogle bestemte tredje verdener ud af alle eksisterende eller tidligere eksisterende som specielt kulturelle i modsætning til andre. Kultur er eksempelvis ikke givet ved tilstedeværelsen af et religiøst verdensbillede og ikke-kultur ved dets fravær.

Jeg forstår derimod kultur som den bestemte *måde hvorpå* hele en given tredje verdens, eller afgrænsede »subkulturelle« dele af en given tredje verdens, komponenter og komponentforbindelser udfolder sig til given historisk tid og geografisk sted.

Det kan gerne være en egensindig definition. Men den er for mig at se den kortest mulige sammenfatning af det, der ellers kun kan udskrives i en hel bog (og de er naturligvis skrevet). En sådan bog vil gennemgå, hvorledes en lang række af en given tredje verdens vigtigste bestanddele strukturelt forholder sig til hinanden aktuelt og over tid. Visse strukturelle bestanddele er altid til stede i en hvilken som helst tredje verden. Det drejer sig om kooperation eller samfundsmæssig sammenhængskraft, om sociale bindinger eller social integration og om teknologi. Men derudover er der næsten ingen ende på, hvilke andre bestanddele man kan anse for særligt vigtige i en bestemt kultur. Slægtsskabsforbindelser, det normative system, mytologi, ritus, opfostringsmønstre osv. Og der er ingen ende på, hvor mange meninger der kan være om, hvilke bestanddele der er vigtige, og hvordan de strukturelt forholder sig til hinanden. Det overlader jeg som nævnt til kultur- og samfundsvidenskaberne at finde ud af. Som psykolog smutter ud af problemet ved at stige op på metaplanet og betragte kulturen som en form, ikke et indhold.

Kultur er da den registrerbare regelsatte måde, hvorpå mennesker omgås alle tre verdener. Det gør de ved at følge anerkendte erfaringer og normalt helt selvfølgelige vaner, sædvaner, betydninger, riter, love, institutioner. Mennesket er et regelfølgende dyr, og kulturen er ikke det og det af livets indhold, men er al indholds regulerede form. Kulturen er de bestemte former, hvori et folks, en klasses, en gruppes hele liv erfares og kommer til udtryk. Kulturen er der altid, bag om eller inden i enhver social virksomhed og virksomhedsprodukt. Kultur er netop livsformer eller den tredje verdens indramning.

Kulturen er altså den tredje verdens selvudtryk. Dette kan eventuelt sammenfattes som kulturel identitet, skønt udtrykket strengt taget er dobbeltkonfekt. Visse af den tredje verdens indholdsmæssige bestanddele er universelt forekommende, de hører nødvendigvis menneskeliv til. Andre bestanddele er kun relativt forekommende, de findes kun til visse steder og tider. De hører kun denne og hin bestemte tredje verden til, ikke menneskeliv overhovedet. De relative komponenter er indlysende nok historisk specifikke. Det er de universelle komponenter imidlertid også i henseende til netop deres formaspekt eller kulturelle identitet, om man vil. I slægtens svøb var der givetvis kun een kultur. Sidenhen har den menneskelige virksomhed og dens virksomhedsprodukter imidlertid ingen helt tidløse standarder, men tilhører i denne så at sige principielt kulturelle forstand altid på unik måde sin egen tid og sted (Schotter, 1981), omend forskellene naturligvis kan være minimale. Endnu. Om fremtiden vil bringe en global enhedskultur med sig er et interessant spørgsmål.

Evolution, biopsyke og kulturpsyke

Det kunne umiddelbart falde naturligt at kalde den anden verdens forbindelse til den første for biopsyken og dens forbindelse til den tredje verden for kulturpsyken.

Så enkelt er det imidlertid ikke. Det er ganske vist ret nemt at forstå, hvad der menes med biopsyke, i hvert fald principielt set. Mennesket er et dyr, der som alle andre arter tilpasser sig naturen ved at fiksere et antal adfærds-kapaciteter i sin genpulje. Disse genbundne adfærds-kapaciteters artsmæssige neurale, hormonale osv. udvikling er underlagt den generelle evolutions-biologiske lov for naturlig udvælgelse. På ethvert tidspunkt i menneskeslæg-tens historie eksisterer der således et grundlæggende genbundet repertoire af kognitive, emotive og sociale adfærds-kapaciteter (for nu at inddele dem i tre gængse grupper). Disse adfærds-kapaciteters udfoldelse i biotopen er den anden verdens biopsykiske forbindelse til den første verden.

Adfærds-kapacitet er imidlertid ikke det samme som faktisk forekommen-de adfærd. Jo længere ned i dyrerækken vi kommer, des større identitet er der mellem adfærds-kapacitet og faktisk adfærd, fordi adfærds-kapaciteten er instinktstyret. Adfærdsrummet er givet i og med genpuljen. Jo længere op vi kommer i dyrerækken, i des højere grad er adfærdsrummet imidlertid fyldt op med indlært adfærd. Denne hviler på den biopsykisk givne adfærds-kapa-citet, men overlejrer den tillige og er derfor fleksibel og foranderlig i en eller anden udstrækning.

Dette gælder som bekendt i ekstraordinær grad for mennesket, der er praktisk taget instinktløs. Dermed er mennesket imidlertid ikke løsgjort fra en massiv masse genbunden kognitiv, emotiv og social adfærds-kapacitet. Instinkter og genetisk arv er ikke identiske fænomener, skønt de desværre ofte sammenblandes.

Hos dyr foregår indlæringen direkte mellem artens individer. Det gør den naturligvis også hos mennesker. Men hos mennesket bærer den anden ver-den rundt på den tredje verden. For at stille sagen skarpest muligt op, kan vi sige, at indlæringen hos mennesket pricipielt er et kulturelt fænomen. Den tredje verden rummer alt, hvad et menneske kan lære, og den er selv lære-ren. Det enkelte individ er kun elev. Subjektet kan skabe noget, som ikke fandtes før, og gør det for så vidt næsten hver gang, det siger en sætning. Dermed kan det lære sig selv noget, men kun ved at udgå fra og anvende det objektive i kulturen foreliggende materiale.

Det er naturligvis her, kulturpsyken kommer ind, forbindelsen mellem den anden og den tredje verden. Men så enkelt er det stadigvæk ikke, i hvert fald ikke evolutionært set. Thi evolutionært set er den netop menneskelige biopsyke blevet til også som en kulturpsyke. Kulturen eller den tredje ver-den har været med til at skabe biopsyken. Den er ikke kun den første ver-dens værk.

Biopsyken er materielt lokaliseret i nervesystemets kommandocentral,

hjernen. Eller i hvert fald primært der, er alle vist enige om. Biopsykens adfærdskapacitet er derfor stort set et spørgsmål om hjernens volumen og struktur i forhold til de øvrige kropsorganers funktionsmåder (dette forhold er dog ikke så enkelt, men det lader jeg ligge). Hvis vi atter fastlægger den tredje verdens minimale bestanddele som en vis mængde af kooperativ arbejdsdeling, sociale bindinger og teknologi, så de første spor af den tredje verden dagens lys for sandsynligvis to og måske tre-fire millioner år siden (Katzenelson, 1983). Den hominide, som dengang rejste sig op på to ben og begyndte sin oprette færd på jord, havde et hjernevolumen på størrelse med en nulevende chimpanse. Det er kun omkring en trediedel af vort. Den to million år gamle homo faber, som med sikkerhed vides at have været redskabsbruger, havde et hjernevolumen på lidt under halvdelen af vort.

Gennem det lange tidsrum siden da er den humane hjerne blevet til, som bærer det moderne menneskes grundlæggende biopsykiske adfærdskapaciteter. Den tredje verden var allerede dengang og blev i stadig stigende grad i sit væsen den specifikke måde, hvorpå arten menneske tilpassede sig den første verden. For mennesket er ikke kun den første verden men også den tredje verden tilsammen den yderverden, som det tilpasser eller om man vil tilegner sig.

Det vil med andre ord sige, at den anden verden ikke kun er forbundet med den første verden gennem en biopsyke, men også gennem en kulturpsyke. Vi anerkender faktisk først eksistensen af arten menneske, en homo, når det sker.

Det vil imidlertid tillige sige, at den anden verden ikke kun er forbundet med den tredje verden gennem en kulturpsyke, men også gennem en biopsyke. Det giver naturligvis sig selv, at mennesket også møder sin tredje verden og ikke kun den første med en biopsykisk adfærdskapacitet. Men det skal her forstås i den mere bestemte evolutionære forstand, at den tredje verden i udviklingens løb sætter sig genetisk i den anden verden. I denne forstand er biopsykens grundlæggende kognitive, emotive og sociale adfærdskapaciteter også en kulturel arv, ikke kun en naturel.

Man kan spørge, om mennesket da har to psyker. Selvsagt har mennesket kun en psyke, og det nemmeste svar på spørgsmålet er, at en skelnen mellem biopsyke og kulturpsyke bare er praktisk at arbejde med. Et mere korrekt svar vil imidlertid være, at skønt det henholdsvis biopsykiske og kulturpsykiske aspekt af psyken naturligvis kun udgør en og samme psyke, er de to aspekter ikke desto mindre ofte så forskellige, at der for mange psykologiske problemstillinger vedkommende foreligger en reel dobbelthed. Over for en sådan reel dobbelthed er en skelnen mellem biopsyke og kulturpsyke ikke kun praktisk, men tillige nødvendig.

Det er imidlertid også et vanskeligere svar at indløse. Jeg prøver dog.

I den lange (eller om man vil dramatisk korte) udviklingsperiode fra menneskets fødsel to-fire millioner år tilbage og op til dets endelige biologiske form er det altså vanskeligt at skelne mellem psykens biologiske og kulturel-

le aspekt. Men dernæst bliver det både nemmere og vigtigere. Man kan nemlig tænke sig, at efter opkomsten af homo sapiens for 30-40.000 år siden er den biopsykiske udvikling af de grundliggende adfærds kapaciteter gået i stå. Dernæst udvikler kun kulturpsyken sig, den hvis faktiske adfærd via den tredje verden skal overføres til og indlæres på ny af hver generation.

Hvorfor kan man tænke sig det? Fordi på det tidspunkt er den tredje verden blevet så ydedygtig, at den overtager en vigtigere plads som det, den anden verden skal tilpasse og tilegne sig, end den første verden gør. Den evolutionsbiologiske lov selekterer de organismer, som bedst tilpasser sig de geologiske og klimatiske osv. ændringer, som den første verden til stadighed undergår. Men når det i biologisk forstand moderne menneske træder ind på historiens scene, sker det med en meget ydedygtig tredje verden i baglommen. Denne tredje verden er en fleksibel buffer mellem den anden og den første verden. Når den første verden nu ændrer sig, tilpasser den anden verden sig ikke længere hertil. I stedet tilpasser mennesket sin tredje verden til den første verdens ændringer.

Med andre ord ændrer den anden verden herefter aktivt den tredje verden, hver gang den første verdens ændringer kræver nye tilpasninger af den - og pø om pø begynder mennesket tillige i forskellig udstrækning at ændre den tredje verden uden direkte ændringskrav fra den første verden, en beskæftigelse der efterhånden ingen ende vil tage. Herefter tilpasser den anden verden sig både (1) den første verdens egne spontane ændringer og (2) de ændringer i den første verden, som den stadigt voksende tredje verden har afstedkommet. Begge dele sætter sig genetisk i den anden verden.

På et tidspunkt, kan man tænke sig, har den anden verden imidlertid skudt så meget og så ydedygtig tredje verden ind imellem sig og den første verden, at sidstnævntes ændringer ikke længere har evolutionsbiologisk gennemslagskraft på psyken. Skjoldet er blevet for tykt, den evolutionsbiologiske selektionslov er sat ud af kraft. Når den tredje verden er blevet så ydedygtig, at den i betydelig grad mestrer den første verden, har den anden verden ingen evolutionstvingende grunde til at ændre sig. Den ændrer i stedet den tredje verden. Og i og hermed ændrer den fra nu af kun sin kulturpsyke.

Man kan således tænke sig, at de grundlæggende biopsykisk kognitive, emotive og sociale adfærds kapaciteter ikke har ændret sig efter opståelsen af homo sapiens for 30-40.000 år siden, det store år 0. Denne tidsfæstelse er ikke tilfældig. Den kan diskuteres, men det vil den ikke blive her. Ganske vist er der indtruffet genetiske ændringer under slægtens videre tilpasning til den første verden, racemæssige forandringer af kroppens udseende og blodtype etc. Men de grundlæggende biopsykisk kognitive, emotive og sociale adfærds kapaciteter vil jeg antage er universelle og invariante. Herefter har kun den kulturpsykiske adfærd ændret sig til lokal eller relativ given tid og sted.

Man kunne opklare denne historie ved at indføre en skelnen mellem kulturpsyke 1 og kulturpsyke 2 samt mellem sociogenese 1 og 2. Kulturpsyke 1

sætter ind samtidig med menneskets første sociogenetiske tilbliven for to-fire millioner år siden. Den indgår tæt forbindelse med eller bliver rettere til en enhed med biopsyen. Kulturpsyke 2 sætter derimod først ind samtidig med menneskets anden sociogenese, der ofte netop betragtes om identisk med opkomsten af en rimelig omfangsrig og kompleks og dermed ydedygtig tredje verden.

Det vil sige, at kulturpsyken egentlig burde kaldes kulturspsyke 2. Kulturpsyke 1 eksisterer nemlig ikke længere, den er ophævet i biopsyen. I dag findes imidlertid et virkeligt psykens dobbeltaspekt. Der findes en både uforanderlig og universel biopsyke, og der findes en både foranderlig og lokal kulturspsyke.

Udvikling og udfoldelse

Herefter kunne vi med eksempelvis Leontjev på klassisk vis bestemme humanpsykologiens genstandsområde som studiet af overgangene mellem menneskets tre planer, således som disse vekselvirker i den konkrete livsvirksomhed (1975, herefter 1979: 220-221): (1) Det biologiske plan, hvor mennesket fremtræder som et naturvæsen. (2) Det psykologiske plan, hvor mennesket optræder med et subjekts psykisk regulerede virksomhed. (3) Og det sociale plan, hvor mennesket viser sig som det, der realiserer de objektive samfundsmæssige forhold.

Disse planer kan ikke reduceres til hinanden. De ligger heller ikke ligesom oven på hinanden, ifølge Leontjev. Belyser vi sagen ved den ontogenetiske udvikling, så optræder hos det nyfødte barn de biologiske tilpasninger først, hvorpå disse transformeres ved de øvrige planer. Derved ophører det biologiske plan ikke med at fungere. Snarere begynder de biologiske tilpasninger at realisere højere virksomhedsplaner, og omfanget af deres bidrag hertil afhænger af hvert givet udviklingstrin. Opgaven er derfor at undersøge de muligheder eller begrænsninger, som de rummer (ibid). Det ledende princip for planernes indbyrdes forhold er, at det til enhver tid foreliggende højere plan altid forbliver dominant, men samtidig kan det kun realiseres ved hjælp af de lavere planer og er på denne måde afhængig af disse (ibid). Det gælder også slægtens psykiske udvikling.

Det er et almindeligt synspunkt på princippet for psykens udvikling, især hos den dialektiske materialisme. Og det er også rigtigt, ellers ville udvikling ikke kunne forstås. Det er dog et spørgsmål, om det ikke er rigtigere for den individuelle ontogenetiske udviklings vedkommende, end det er for slægtens fylo- og sociogenese. Det er nemlig et spørgsmål, om psykisk udvikling i streng forstand overhovedet forekommer for slægtens vedkommende efter det store år 0. Måske burde man her snarere tale om udfoldelse end om udvikling. Det er måske et kontroversielt synspunkt, men følgende bør efter min mening ikke desto mindre pågætes.

Biopsykens kognitive, emotive og sociale adfærdskapaciteter er ikke udviklingsdygtige i egentlig materiel forstand. Med det biologiske udviklingsstop er også biopsyen fastlagt. Det kan ikke være anderledes. Adfærdskapaciteterne er derimod variabelt udfoldelsesdygtige. Mere og mere af dem kan komme til større og stadig mere omfattende, righoldig, nuanceret og kompleks udfoldelse. De kan få flere aspekter ved sig, og disse kan samles og syntetiseres i planhøjere psykiske kommandoposter. Denne udfoldelse er individers, grupper, folkeslags faktiske kulturpsykiske adfærd til given tid og sted. Det kan man godt kalde udvikling, og den sker da proportionalt (men næppe ligefrem proportionalt) til, hvad den lokale tids- og stedsbundne kultur både forlanger og tillader. Det er med andre ord et forehavende, som hvert nyfødt individ må begynde forfra med, hver gang.

Men menneskets væsen må selvsagt være en artsbestemmelse, ikke en individbestemmelse, hvilket atter vil sige, at det må være en naturhistorisk bestemmelse, ikke en kulturhistorisk. Ellers har menneskeslægten intet væsen, men består blot af ca. fem milliarder organismer, som går rundt og prøver at ligne hinanden. Derfor må væsenet befinde sig i biopsyen, som ikke længere er udviklingsdygtig. Den kan den givne lokale kultur ikke forlange noget af. Biopsyen kan derimod forlange noget af kulturen. Hvorpå kulturen både forlanger og tillader, at den udfolder sig på varieret måde og i stadig rigere grad som kulturpsyke - inden for biopsyens rammer.

Denne kulturpsykens stadigt rigere udfoldelse kan man godt kalde udvikling. Udtrykket bruges sådan, og denne udvikling sætter som nævnt sit præg på enhver af biopsyens fremtrædelsesformer. Derfor er biopsyens skikkelse forskellig fra den ene kultur til den anden. Det kan være en meget lille forskel, men den er der altid. Omvendt ændrer selv meget store forskelle ikke ved det, der er i grunden.

Selv om vi kun taler om hele psykens udvikling i almindelighed, er det derfor vigtigt at kunne skelne mellem biopsyke og kulturpsyke, uanset hvor firkantet og udialektisk det lyder. Der må skelnes mellem biopsyens naturhistoriske udvikling og udviklingsstop på den ene side, skønt denne er blevet til som også en første kulturpsyke, og den anden kulturpsykes videre kulturhistoriske udvikling og fortsatte udviklingsdygtighed på den anden side. Det er der mindst to grunde til.

For det første fordi kulturpsykens stadigt mere righoldige og nuancerede udfoldelse komplementært til kulturens udfoldelse ikke nødvendigvis kun er en lykke for biopsyen. Fx. kan en øget kulturpsykisk refleksivitet udtørre eller lamme biopsyens suveræne livsytringer, som Hamlet ville sige, hvis han kunne sin Løgstrup.

For det andet fordi en manglende skelnen kan føre til farlig glemsomhed. Vi glemmer, at menneskets psyke er stof, er materiel natur. Det er af yderste vigtighed at kunne forstå både menneskets kulturelle naturlighed for sig og menneskets naturlige kulturelle naturlighed for sig. Thi biopsyen stiller anderledes tvingende krav til enhver given kultur, end kulturpsyken gør.

Til trods herfor nytter det ikke at sætte brøker på den ene og udelelige anden verdens rumfang af henholdsvis biopsyke og kulturpsyke. Ethvert psykisk fænomen indeholder begge aspekter. Det er uundgåeligt misvisende at skille psyken i to regioner. Dobbeltaspektet natur-kultur er imidlertid virkeligt. Mennesket er både et naturvæsen og et kulturvæsen. Det er et kulturtilblevet naturvæsen, hvorfor dets naturvæsenlighed er historisk. Men omvendt er dets historie naturtilblevet, hvorfor dets historiskhed er naturlig (Marx, 1846).

Med Leontjev og andre kan vi udmærket sige, at højere virksomhedsplaner på ethvert givet tidspunkt er dominante i udviklingen. De er udviklingens lokomotiv (hvis motor er kulturkompleksitetens forskellige konstellationer af produktion, reproduktion, organisation osv.). Men denne udvikling består altså af biopsykens kulturpsykiske udfoldelse. Derfor er de højere virksomhedsplaner i det lange løb og i en anden forstand ikke dominerende. Det er farligt overmod at tro.

(Kultur)psyken udfolder sig på forskellig vis. Men det er den samme (bio)psyke, der gør det. Ud over at det vitterlig forholder sig sådan, mener jeg, er det desuden en smuk tanke. Hvis man var lidt mere opmærksom på den, ville en del formentlig se anderledes ud rundt omkring.

Samtlige hidtil lidt lakonisk fremførte synspunkter og flere til uddybes i en snarligt kommende bog (Katzenelson, 1988).

Kulturpsykologi og antropologisk psykologi

Kulturen påvirker alt forekommende med sin form, mere eller mindre. Det gælder ikke kun den tredie verdens egne indre bestanddele, men også den anden verdens biopsyke - skønt dennes grundlæggende kognitive og social-emotive komponenter ellers er nok så både universelle og resistente over for historiske prægninger, end det er moderne at tro.

Derfor kan kulturpsykologi kort defineres som undersøgelsen af, hvordan den tredie verden eller dele deraf influerer den anden verden. Kulturpsykologien udforsker med andre ord den anden verden, således som den er formet af den tredie verden. Den søger at forstå, på hvilke bestemte måder den anden verden synkront eller her og nu er bærer af den tredie verden.

Kulturpsykologi opfattes oftest umiddelbart som identisk med tværkulturel psykologi. Den tværkulturelle psykologi undersøger psykens aktuelle eller synkrone kulturforskelle mellem hele folkeslag og nationer eller mellem et folk på den ene side og indslaget af fremmede indvandrergrupper på den anden. Det er også en vigtig beskæftigelse for kulturpsykologien i henseende til både grundforskning og anvendt forskning. Der er formentlig et betydeligt fremtidigt behov for kulturpsykologisk viden i Danmark og tillige sandsynligvis et stort arbejdsmarked for dansk kulturpsykologisk professionskyndighed både udenlands og indenlands og i såvel offentlig som privat regi.

Tværkulturel psykologi er imidlertid kun den mest iøjenfaldende udgave af kulturpsykologien. Det fremgår nemlig af selve kulturdefinitionen, at der i hvert fald principielt sagt er et kulturelt og dermed kulturpsykologisk aspekt ved enhver psykologisk problemstilling.

Kulturpsykologien undersøger hvordan den anden verden er bærer af den tredje verden. Dermed udgør kulturpsykologien (1) en delmængde af antropologisk psykologi. Den antropologiske psykologi undersøger nemlig desuden (2) den aktive vekselvirkning mellem den første, den anden og den tredje verden, herunder ikke mindst hvordan den anden verden skaber den tredje verden, som den samtidig er bærer og formet af. Videre udforsker antropologisk psykologi (3) den diakrone eller historiske udvikling af den anden verden i dennes vekselvirkning med den første og den tredje verden. Og endelig søger den antropologiske psykologi (4) at optille almenpsykologiske modeller og teorier for den anden verdens natur i lyset af de her nævnte forskningsfelter.

Sagt kort er den antropologiske psykologis ærinde slet og ret den menneskelige psykes artsbestemmelse. Mindre kan ikke gøre det.

Den just lancerede lidt snævre definition af kulturpsykologi som den synkrone og så at sige passive del af antropologisk psykologi er naturligvis noget vilkårlig. Ordentlig kulturpsykologi kan næppe udføres uden inddragelse af bredere dele af den antropologiske psykologis genstandsområde. Det er imidlertid en praktisk afgrænsning af kulturpsykologien fra den antropologiske psykologi og almenpsykologien i øvrigt. Synes jeg.

Når jeg nu har indført betegnelsen antropologisk psykologi, bliver jeg for en ordens skyld nødt til også at strejfe disciplinen psykologisk antropologi. Videnskabshistorisk set er det navnet på den skole inden for antropologien, der tidligere hed »kultur og personlighed«. Men denne skole er på sin side kun een retning blandt mange inden for antropologien, som i særlig grad anvender og har anvendt psykologiske teorier og til dels metoder i deres forskning. Derfor kaldes disse tilsammen også ofte for psykologisk antropologi.

Psykologien og antropologien har nemlig en lang samarbejdende tradition bag sig. Jeg vil ikke her i egentlig forstand gennemgå, hvordan de to videnskaber i tidens løb både i almindelighed har befrugtet hinanden og søgt at definere principperne for deres indbyrdes teoretiske og metodiske relationer. Det er alt for lang og stor en historie, meget større end de fleste vist er klar over, skønt det ved nærmere eftertanke er ret indlysende. Men jeg synes dog, at jeg skylder at videregive et hastigt overblik over alliancens rødder og hovedskoler, hentet ret direkte fra Bock (1980).

Bock opdeler den just nævnte skole »kultur og personlighed« i fire retninger. Der er for det første konfiguralisternes studie af forholdet mellem kulturmønstre og personlighedstræk med navne som Benedict, Hallowell og vel førstepersonen M. Mead. Dernæst studiet af den basale eller modale personlighed, som tilskriver fællesnævneren i de individuelle personlighedsstrukturer ansvaret for den kulturelle og institutionelle integration. Her er

navne som Linton, Wallace og især Kardiner. Videre samme retning flyttet et trin op i undersøgelsen af nationalkarakterer hos fx. Kluckhohn, Fromm, Gorer og Riesman. Og endelig tværkulturel korrelationsforskning som hos fx. Whiting og Ekman.

Men der er flere hovedskoler end denne. Der er psykoanalytisk antropologi, opdelt i to retninger. For det første Freud selv, som fra og med *Totem und Tabu* fra 1912 kan siges at have helliget nok så tunge antropologiske og kulturvidenskabelige spørgsmål en ret stor del af sit tilbageværende psykologiske forfatterskab. Andre klassisk psykoanalytiske driftsteoretikere på området er Róheim og Ferenczi. For det andet mere egopsykologisk og neofreudiansk prægede som Bettelheim, Fromm og Erikson, hvoraf ikke mindst sidstnævnte fra og med sit første hovedværk *Childhood and society* har spillet en betydelig rolle i dansk psykologi gennem mere end en generation. Spiro og LeVine er beslægtede.

Videre er der den såkaldt kognitive antropologis udforskning af tankeformer, som Bock deler i tre retninger. For det første studiet af såkaldt primitiv tænkning med den førnævnte Tylor samt Lévy-Bruhl, Boas og ikke mindst Lévi-Strauss, hvis tilgang ofte kaldes strukturalistisk i betydningen studiet af idestrukturer. Dernæst udviklingsorienterede forskere som fx. Price-Williams, Scribner og den Michael Cole, der nylig blev udnævnt til æresdoktor i Danmark i anledning af Psykologisk Laboratoriums 100 års jubilæum (og som er på trapperne med en grundbog i kulturpsykologi). Og endelig etno-semantikernes sammenkædning af betydning og sprog med navne som Conklin, Frake, Berlin og Kay.

Den sidste hovedskole undersøger ifølge Bock forholdet mellem social struktur og personlighed. Den er nok så sociologisk orienteret og interesserer sig for klassers, grupper eller rollers psykologiske træk snarere end individers eller kulturers og kan endda være eksplicit antipsykologisk, i hvert fald af navn. Også den har tre retninger. For det første materialisterne Marx, Engels og Bukharin. Dernæst positionalisterne, der ikke kun undersøger sociale klassers materielle livsforhold men tillige mange andre faktorer. De store navne er Durkheim, Weber, Veblen, Merton, Parsons og Shills. Endelig interaktionisternes udforskning af det sociale selv hos fx. Cooley, G.H. Mead, Goffman og Garfinkle.

Bock strejfer kun funktionalismen med bl. a. Firth og det i denne sammenhæng store navn Malinowski, skønt sidstnævnte er en af de mest psykologisk orienterede antropologer og hvis diskussioner med Jones om Freuds ødipus har været af interesse for psykologer.

Såvidt Bock, iblandet enkelte kommentarer fra Jahoda (1982) og mig selv. Videre bør dog den akademiske psykologis grundlægger Wundt nævnes. Han er kendt for sin element- og eksperimentalpsykologi, men han havde også en ukendt side. Om søndagen holdt han fri og skrev en halv snes bind såkaldt *Völkerpsychologie*.

Bock nævner ikke sovjetpsykologiens kulturhistoriske skole med hoved-

navnene Vygotski, Luria og ikke mindst Leontjev. Han kender den formentlig ikke, men denne skole med samt dens udløber eller fortsættelse i den tyske såkaldt kritiske psykologi fylder en del i dagens Danmark.

Og den kulturhistoriske skole er desuden i nærværende sammenhæng interessant af to grunde. For det første har den været en af flere inspirationskilder til en efterhånden ganske veletableret dansk antropologisk psykologi, hvis hovedpersoner dog foreløbig sikkert er for beskedne til at lade sig benævne. Såvel betegnelsen som den her kort anførte afgrænsning og definition af antropologisk psykologi er vist endog en dansk opfindelse.

For det andet er den kulturhistoriske skole interessant derved, at den tillige med i hvert fald dele af psykoanalysen netop udgør en egentlig antropologisk psykologi. For de øvrige nævnte skolers, retningers og personers vedkommende går det mere på kryds og tværs i henseende til, om de bør betegnes psykologisk antropologi, antropologisk psykologi eller kulturpsykologi. Det gør heller ikke så meget i praksis. Men teoretisk er det særdeles vigtigt at fastholde, at ligesom den antropologiske psykologi udgør en særlig tilgangsmåde til psykologiens almene genstand, den anden verden, gør den psykologiske antropologi det samme hvad antropologiens almene genstand angår, som er udstrakte dele af den tredje verden.

Ofte identificeres den psykologiske antropologi med den antropologiske psykologi og omvendt. Det er almindeligt at anvende betegnelserne lidt i flæng for den delvidenskab, der udforsker et overlappende område mellem antropologi og psykologi. Det vil eksempelvis med Bourguignon (1973) sige spørgsmålet om studiet af dels (1) hvad der i den menneskelige adfærd er unikt og derfor egentlig humant til forskel fra alment dyrisk, og dels (2) hvori de universelle karakteristika består, som ligger bag de evident store variationer mellem forskellige kulturers adfærdsformer. Det første spørgsmål fordrer et evolutionært perspektiv og det andet et komparativt eller tværkulturelt.

Det er rigtig nok, men det gør ikke de to discipliner til identiske videnskaber (hvad Bourguignon muligvis heller ikke mener). Den psykologiske Antropologi studerer (dele af) den tredje verden under anvendelse af psykologien som hjælpedisciplin. Som forskningsgenstand er her den tredje verden navneordet og den anden verden tillægsordet. Den antropologiske Psykologi studerer derimod den anden verden under anvendelse af antropologien som hjælpevidenskab. Som forskningsgenstand er her den anden verden navneordet og den tredje verden tillægsordet.

I praksis går det som nævnt ofte nok på kryds og tværs. Men principielt er der ikke desto mindre lige nøjagtigt en verden til forskel på de to videnskabers genstand og ærinde.

LITTERATUR

- BOCK, P.K. (1980): *Continuities in psychological anthropology: A historical introduction*. San Francisco.
- BOURGUIGNON, E. (1973): »Psychological anthropology«. In: Honigman, J.J., (Ed.) *Handbook of social and cultural anthropology*, pp 1073-1118. Chicago.
- JAHODA, G. (1982): *Psychology and anthropology: A psychological perspective*. London.
- KATZENELSON, B. (1983): »Træk af åndens og sjælens historie, 1: Ånden«. *Psyke & Logos*, 4, 209-243.
- KATZENELSON, B. (1988): *Psykens verden, i verden: Et naturevangelium*. København (i trykken).
- KLAUSEN, M. (1970): *Kultur: Variasjon og sammenheng*. Oslo.
- LEONTJEV, A.N. (1975): *Tätigkeit, Bewusstsein, Persönlichkeit*. Berlin: 1979.
- MARX, K. (1972): *Den tyske ideologi*. København: 1974.
- POPPER, K. (1972): *Objective knowledge: An evolutionary approach*. Oxford.
- SHOTTER, J. (1981): »Vico, moral worlds, accountability and personhood«. In: Heelas, P. & Lock, A. (Eds.), *Indigenous psychologies: The anthropology of the self*, pp 265-284. London.